

frankovačkog pravaštva, dijele zamisao o »narodnom jedinstvu« Hrvata, Slovenaca i Srba koja će s vremenom prerasti u jugoslavensku nacionalnu ideologiju. Osnutak raznolikih ustanova HKP-a o kojima piše Matijević, ukazuje na izraziti društveni aktivizam usmjeren prema različitim slojevima izvan uskih intelektualnih krugova. Autor posebnu pozornost usmjerava prema Hrvatskom katoličkom senioratu kao elitnoj i vodstvenoj organizaciji HKP-a, utemeljenoj krajem 1912., a koja je trebala usmjeravati njegovo djelovanje. Seniorat kao ustanova nije bio specifikum HKP-a već je kao oblik vođenja katoličkih organizacija već postojao u Austriji i Sloveniji. Općeniti preokret koji je nastupio izbijanjem Prvog svjetskog rata otežao je djelovanje HKP-a, ali i ubrzao onaj političko-nacionalni i državno-pravni razvitak koji je doveo do osnutka prve jugoslavenske države. Taj je razvitak bio sukladan jugoslavenskim nacionalno-vjerskim idealima pretežitog dijela organiziranih hrvatskih katolika, posebice jugoslavenski usmjerenom dijelu Seniorata. Iako se od osnutka među seniorima pojavljuju trzavice koncepcijske naravi, dioba na »nacionalce« i »integralce«, a u vezi s oblicima katoličkog djelovanja, opća pobjeda »ideologije južnoslavenskog pokreta« privela je i Seniorat u krug »Deklaracijskog pokreta« sastavljenog od ideološki raznorodnih pristaša političko-nacionalnih načela istaknutih u »Svibanjskoj deklaraciji«. Južnoslavenskog/Jugoslavenskog kluba u bečkom Carevinskom vijeću. Prevladavajuće katoličko stajalište o konfuznoj i dvosmislenoj Svibanjskoj deklaraciji formulirao je biskup Mahnić koji je njezino južnoslavensko utemeljenje podupro i argumentom djelovanja »Božje providnosti« u smjeru oživotvorenja ideala katoličko-pravoslavnog vjerskog jedinstva. Mahnićovo je djelovanje bez sumnje tipičan oblik vjersko-političke simbioze, u jugoslavenskoj historiografiji ranije označavano i kao »klerikalizam«. S tim u vezi Matijević lucidno primjećuje da ako i prihvatimo pojam klerikalizma, onda je on bio isključivo u funkciji stvaranja jugoslavenske države, tj. riječ je o *jugoslavenskom klerikalizmu* kao jednoj od mogućih oznaka djelovanja organiziranih hrvatskih katolika prije 1929. godine. Upravo zato je zaključno i razumljivo kako je uspostava Kraljevine SHS u očima pretežitoga dijela Seniorata predstavljala pobjedu nacionalnih načela usvo-

jenih još u austro-ugarskom razdoblju. To je shvaćanje povezano s vjerovanjem kako novonastala država pruža idealan okvir za ostvarenje »vrhovnog« cilja jugoslavenskog vjersko-nacionalnog stapanja na određenim kršćanskim zasadama.

Drugo poglavlje započinje opširnim prikazom djelovanja krčkog biskupa Antuna Mahnića neposredno nakon sloma Austro-Ugarske kada je područje njegove biskupije zaposjela talijanska vojska. Mahnić se kao gorljivi Jugoslaven suprotstavio talijanskim pretenzijama apelirajući i na Mirovnu konferenciju u Parizu. Zato dolazi u sukob s talijanskim političkim i vojnim čimbenicima koji ga nastoje ukloniti s Krka. Mahnić je prognan u Italiju, a Matijević prikazuje i crkveno-diplomatsku aktivnost oko njegova oslobođenja iz talijanskog zatočeništva koje je biskupa još više učvrstilo u uvjerenju u svrhunaravnost uspostave jugoslavenske države, čiji je zagovornik ostao sve do skore smrti (1920.). U sljedećoj raspravi autor zahvaća u problem ustavno-pravnog položaja Katoličke crkve u novostvorenoj državi. Već na samom početku u prvim ustavnim raspravama pojavilo se konkordatsko pitanje, tj. nastojanje crkvenih krugova da se reguliranje pravnog položaja Katoličke crkve u Kraljevini SHS riješi zaključenjem novog konkordata između Svete Stolice i države. Ovo pitanje formalno je riješeno tek 1935. sklapanjem konkordata, ali on nije nikada ratificiran u jugoslavenskoj skupštini. Pravni položaj Katoličke crkve u jugoslavenskoj državi ostao je nedefiniran, a Vidovdanski ustav je prema svim priznatim vjerskim zajednicama prihvatio »srednji sistem« prema kojem nema državne crkve, ali ni crkva nije potpuno odvojena od državne organizacije. Posebna rasprava posvećena je političkom organiziranju bosansko-hercegovačkih Hrvata katolika u prvim godinama jugoslavenske države. Nesporazumi oko oblika katoličkoga političkog organiziranja urodili su stvaranjem dviju hrvatskih katoličkih političkih stranaka, Hrvatske pučke stranke (HPS) i Hrvatske težačke stranke (HTS) koja je djelovala na području Bosne i Hercegovine. Obje su u Bosni i Hercegovini svoj vrhunac dosegnule 1920. na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Ulaskom u Bosnu i Hercegovinu Radićeve Hrvatske republikanske seljačke stranke i HPS i HTS su poslije 1923. istisnute na mar-

gine političkog života. Glavninu drugog poglavlja zauzima prikaz djelovanje HPS-a koji je predstavljao tzv. političku granu HKP-a koji je sukladno integralističkom shvaćanju imao još i svoju »kulturnu« i »gospodarsku« granu. Kako je na čelu ukupnog HKP-a stajao Seniorat, on je imao presudnu ulogu i u nastanku i vođenju HPS-a, stranke utemeljene na jugoslavenskim političko-nacionalnim i kršćanskim vjersko-socialnim načelima. U očima svojih hrvatskih političkih protivnika ta je stranka često etiketirana kao »klerikalna«, tj. »popovska«, a unatoč solidnoj organizaciji i ambicioznom i solidno osmišljenom programu ostala je u sjeni Radićevoga populističkog pokreta. Matijević iscrpno opisuje političko djelovanje HPS-a na svim parlamentarnim izborima u Kraljevini SHS te različite političko-stranačke kombinacije kojima je stranka bezuspješno nastojala ojačati svoj utjecaj. HPS je formalno prestao postojati poslije uvođenja šestosiječanjske diktature što je prema autoru »samo zakašnjela egzekucija nad već stvarno mrtvom političkom organizacijom«. U posljednjoj raspravi unutar toga poglavlja autor podrobno opisuje rascjep unutar organiziranoga katoličkog djelovanja, a u pozadini kojeg su stajale suprotstavljene koncepcije i oko političko-stranačkog aspekta djelovanja HKP-a. Pojava nestranačke Katoličke akcije nakon 1922. otvorila je prijepore oko ustroja HKP-a, posebice u vezi s

njegovom »političkom granom«. Ubrzo se razvila podvojenost unutar organiziranoga katoličkog djelovanja najvidljivija preko djelovanja Hrvatskoga orlovskog saveza kao prve katoličke organizacije utemeljene na načelima Katoličke akcije. Zabrana HPS-a poslije 1929. prekinula je dvojbe oko oblika katoličkoga političko-stranačkog nastupa, ali načelna unutarkatolička razmišljanja nastavljaju se i dalje u uvjetima kraljevske diktature.

Konačni sintetski prikaz cjeline problema obuhvaćenih knjigom autor je iznio u posljednjem poglavlju, svojevrsnom enciklopedijskom sažetku o prva dva desetljeća djelovanja angažiranih katolika koji nisu uspjeli ostaviti značajniji trag u hrvatskoj politici.

U dodatku knjige autor je objavio trideset odabranih priloga kao relevantnih i dosada uglavnom nedostupnih ili manje poznatih izvora koji dodatno razjašnjaju različite aspekte organiziranoga, napose političkog, djelovanja hrvatskih katolika i kontroverzi koje je ono izazivalo kod suvremenika.

Zaključno, knjiga dr. Matijevića donosi prvorazredan historiografski uvid bez kojeg je nemoguće razumjeti cjelinu hrvatske političke i društvene problematike na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.

• Zlatko HASANBEGOVIĆ

Zlatko HASANBEGOVIĆ,
Muslimani u Zagrebu 1878.-1945.
Doba utemeljenja, Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu - Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2007., 624 str.

Hrvatska nacionalno-integracijska ideologija, formulirana u spisima i političkom djelovanju dr. Ante Starčevića i dr. Eugena Kvaternika u drugoj polovici 19. stoljeća, u najboljem je slobodarskom duhu svog vremena definirala Hrvate kao višekonfesionalan narod, čiju bitnu sastavnicu čine bosanskohercegovački muslimani. Ta je ideologija značila snažan otklon od dotadašnje vjerske, kulturne, pa i političke tradicije,

koja je izgrađena u višestoljetnome protuosmanskom, a onda i protuislamskom otporu. No, sve do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine (1868.) dodiri bosanskohercegovačkih muslimana s Hrvatima u Trojedinici ostaju sporadični.

Iako je pravaška ideologija hvatala sve više maha, stvarajući tako prilike u kojima je katoličko-muslimansko zblizavanje u hrvatskim zemljama postajalo sve izvjesnijim, drugi su događaji i procesi omeli taj razvitak. Bosanskohercegovački je ustanak (1875.) iznova podjarilo protumuslimansko raspoloženje (i ujedno razbudio osjećaj južnoslavenske solidarnosti), a austrougarska okupacija BiH (1878.) nije, protivno očekivanjima većine hrvatske javnosti (uz iznimku pravaša!), bitno pripomogla širenju hrvatske nacionalne misli. Ako se išta u austrougarskoj politici od

okupacije do aneksije (1908.), a i nakon toga, sve do 1918., može smatrati konstantom, onda je to nastojanje da se spriječi suradnja katolika i muslimana, koja bi omogućila muslimansko integriranje u modernu hrvatsku naciju i tako ojačala čimbenik kojega su vodeći monarhijski krugovi smatrali potencijalno vrlo subverzivnim. Tomu valja dodati jačanje južnoslavenske misli i očijukanje ne samo Srba u Trojedinici i BiH, nego i nekih hrvatskih krugova, s poletnom i ambicioznom Kraljevinom Srbijom. Takvim su se okolnostima i prilikama prilagođavale hrvatske vjerske, kulturne, a onda i političke elite i snage, a u takvim su okolnostima djelovali i muslimanski intelektualni, vjerski i politički krugovi.

Nakon 1878., kad se BiH faktično, makar ne još i formalnopravno, našla u istome državnom okviru s drugim hrvatskim zemljama, intenziviraju se dodiri. Važnu ulogu pritom ima Zagrebačko sveučilište, na koje se poslije 1892. upisuje veći broj muslimanskih studenata. Tu se susreću i zbližavaju sa Starčevićem i njegovim sljedbenicima, koji su listom čvrsti katolici, ali skoro bez iznimke protuklerikalci. Starčevićanstvo je privlačno zbog svog frankofilstva i svog turkofilstva, ali najviše zbog svog oporbenjštva i slobodarstva: ako itko u ovom dijelu Europe dosljedno zagovara blagostanje i slobodu poje-

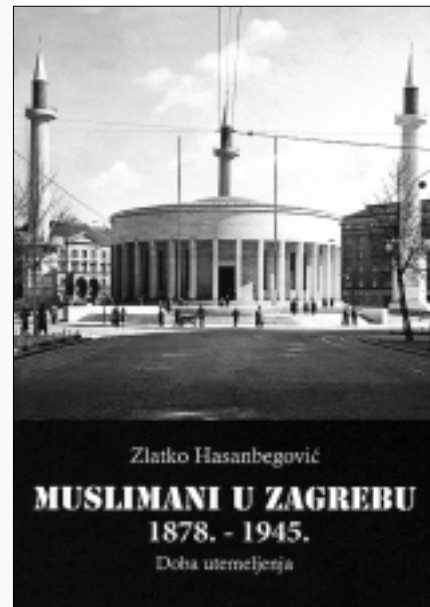
dinca, skupinâ i narodâ, onda je to upravo Ante Starčević. Simpatije prema njemu i njegovim idejama nisu samo pitanje politike, nego i pitanje etike. Prihvaćajući stračevićanski nauk, bosanskohercegovački sveučilištarci muslimani time usporedno u zagrebačkoj sredini potkapaju protomuslimanske predrasude i osjećaj nepovjerenja, a istodobno u vlastitom zavičaju šire osjećaj solidarnosti, bliskosti, pa i istosti s Hrvatima drugih vjeroispovijedi.

Početkom 20. stoljeća u Zagrebu se osnivaju prvi akademski klubovi koji okupljaju sveučilištarce iz BiH. Ipak, s obzirom na konfesionalnu uvjetovanost ženidbenoga i državljanškoga prava, još postoje zapreke trajnom naseljavanju muslimana u banskoj Hrvatskoj. Prijelomni događaj u tom smislu bio je *Zakon o priznanju islamske vjeroispovijesti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, koji je u ožujku 1916. usvojen u hrvatskome državnom Saboru, te krajem travnja nakon vladarove potvrde i proglašen. Zahvaljujući tomu, malo nakon svršetka Prvoga svjetskog rata u Zagrebu je živjelo oko 200 muslimana. Još uvijek su to većinom učenici i sveučilištarci, te vojnici i obrtnici, a njihov se broj u prvim godinama jugoslavenske države osjetno povećava.

Proces integracije (»utemeljenja«) zagrebačkih muslimana obrađen je u knjizi mr. sc. Zlatka Hasanbegovića *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja*, koju su početkom ožujka 2007. u Zagrebu objavili Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu i Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«. Riječ je o nešto izmijenjenom i priložima dopunjenome magistarskom radu, kojega je autor 2005. pod naslovom *Muslimanska zajednica u Zagrebu 1918.-1945.* obranio na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Hasanbegovićevo knjiga temeljito obrađuje povijest zagrebačke muslimanske zajednice od 1878. do kraja Drugoga svjetskog rata, pa i nakon njega, kad je i ta zajednica bila zahvaćena valom brutalne komunističke represije. Knjiga je obogaćena velikim brojem priloga, koji su također dosad bili posve nepoznati, a koji imaju iznimnu dokumentarnu vrijednost. Pored 42 priloga, u knjigu je uvršteno čak 285 fotografija i osam tablica.

Posebnu pozornost pisac je posvetio razdoblju uoči Drugoga svjetskog rata te odcijima koje je u muslimanskoj (ne samo zagrebačkoj)

zajednici imala uspostava Nezavisne Države Hrvatske. Za muslimane, čija je elita u velikoj većini prihvatila hrvatsku nacionalnu misao, karakterističan je bio nepodijeljeni otpor svakom projektu podjele BiH, pa je u njihovim predodžbama Hrvatska nužno uključivala čitavu BiH. Samo u takvoj Hrvatskoj muslimani mogu predstavljati značajan čimbenik i ne biti podvrgnuti stalnoj (iako najčešće slabo ili nikako potkrijepljenoj) bojazni od katoličkoga nadglasavanja, podcjenjivanja ili prozelitizma. I obrnuto, hrvatska politika koja se odriče BiH, neminovno dovodi do preispitivanja muslimanskih pozicija. Nakon iskustva sa sporazumom Cvetković-Maček (1939.), to je bio jedan od ključnih čimbenika muslimanskog simpatiziranja s novoproglašenom NDH-a: većina je muslimana taj događaj dočekala s olakšanjem i odobravanjem (a u isto se vrijeme sandžački muslimani nastoje pripojiti Bosni i Hercegovini, te preko nje Hrvatskoj). Pritom je moglo biti razlika u motivima, ali je uvijek važno imati na umu, da nekakvoga organiziranog muslimanskog otpora protiv NDH-a nije bilo, pa čak i poznate muslimanske rezolucije — koje se i u historiografiji i u politici često znalo krivotvoriti i iskrivljeno tumačiti — nikada ni jednom riječju ne dovode u pitanje državni okvir i hrvatsku nacionalnu orijentaciju, nego se tek konfrontiraju s pogreškama režima te zloči-

nima i zlouporabama u ime vlasti. Karakterističan je u tom kontekstu odgovor posljednjega hrvatskoga ministra vanjskih poslova, dr. Mehmeda Alajbegovića, na pitanje jugoslavenskih istražitelja o razlozima njegova pristupanja ustaškom pokretu. Iako je svjestan, da mu je oko vrata već natakuta omča, Alajbegović ne kalkulira niti traži opravdanje: *Glavni motiv koji me je rukovodio da pristupim, odnosno kada sam pristupao ustaškom pokretu, bila je ideja hrvatske države. Na mene je dakle pri tome utjecala spoznaja o pravu hrvatskog naroda na svoju državu i drugi motivi nisu me pritom rukovodili.*

Hasanbegović opisuje i osobne razmirice i unutarnje prijepore u zagrebačkoj muslimanskoj zajednici, kao i političke odjeke izgradnje džamije u središtu glavnoga grada Hrvatske. Knjigu završava upravo tužnom epizodom rušenja te džamije u proljeće 1948.

U nepuna tri mjeseca od izlaska iz tiska, knjiga mr. sc. Zlatka Hasanbegovića doživjela je izniman publicitet i pozornost i u hrvatskoj i u bosanskohercegovačkoj javnosti. Ta činjenica govori ne samo o intrigantnosti teme, nego i o tome, da je bilo krajnje vrijeme da se napokon progovori o nekim uporno prešućivanim stranicama novije hrvatske povijesti. Hasanbegović je to učinio na upravo uzoran način.

• Tomislav JONJIĆ

Stephan BAIER i Eva DEMMERLE,
Otto von Habsburg: životopis,
prijevod Jasna Čmelić, Paneuropska
unija, Zagreb, 2005., 498 str.

○ va opsežna knjiga donosi životopis jedne od najfascinantnijih osoba političkog svijeta suvremenog doba. U središtu je njezine pozornosti osebjuni lik Otta von Habsburga, najstarijeg sina posljednjeg habsburškog vladara, cara i kralja Karla I. (IV.). Rođen još 1912. u donjoaustrijskom Reichenauu bio je vrlo brzo, nakon nasilne smrti Franje Ferdinanda, predodređen da jednog dana stupi na kormilo velike Monarhije, koja je s više od 50 milijuna stanovnika i bogatom državničkom tradicijom simbolizirala srednju Europu. Međutim, tijekom Prvoga svjetskog

rata promijenio je izgled političke karte Europe s koje su nakon dugih stoljeća nestale neke od najvažnijih vladarskih kuća, uključujući i onu koja je protezala vlast i nad hrvatskim zemljama. Novi politički poredak prisilio je Habsburgovce na odlazak u izgnanstvo. Do izbijanja Drugoga svjetskog rata Otto von Habsburg živio je u Portugalu, Španjolskoj, Belgiji i Francuskoj, a od 1940. do 1944. boravio je u Washingtonu.

Tijekom međuraća Otto se počeo formirati kao ozbiljan *homo politicus* koji nije zapao u defetizam unatoč nezavidnom položaju njegove obitelji. Jedno od glavnih obilježja njegovoga političkog nastupa bio je izraziti protunacistički stav. Novostvorenu Republiku Austriju pratila je *ab ovo* kriza identiteta koja je bila najuže povezana s odnosom prema Njemačkoj. Dio austrijskog građanstva bio je sklon monarhizmu i time